

עקב: ענוי המן

לפי דבריו של משה רבנו בפרשת עקב, אכילת המן לא היתה תענוג גדול. וזאת, בלשון המעטה. כך תיאר משה את עינוי המן בפרשתנו: וזכרת את כל הדרך אשר הוליכה ה' אלהיך זה ארבעים שנה במדבר למען ענתך לנסתך לדעת את אשר בלבבך התשמר מצותיו אם לא: ויענך וירעבך ויאכלך את המן אשר לא ידעת ולא ידעון אבתך למען הודיעך פי לא על הלחם לבדו יחיה האדם פי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם¹: המאכלך מן במדבר אשר לא ידעון אבתך למען ענתך ולמען נסתך להיטבך בארצותך²: המן אינו אוכל מוכר, "לא ידעון אבותיך", ולכן אכילתו היא בבחינת עינוי והרעבה. המן הוא "מוצא פי ה'", בניגוד לחם שמעורבת בו גם העשייה האנושית ולכן הוא טעים וערב יותר לאדם. שתי המעלות של המן אינן קשורות כלל לערכו כמזון. אלו הן: ההשגה הרוחנית שהוא מקנה: "כי על מוצא פי ה' יחיה האדם" והטובה שיזכו בה לעתיד לבא, "באחריתך" בזכות עמידתם בניסיון.

בדבריו אלו, מאשר משה רבנו את תלונות המתאוננים שטענו כנגד המן בפרשת בהעלותך: והאספסוף אשר בקרבך התאוה תאנה וישבו ויבכו גם בני ישראל ויאמרו מי יאכלנו בשר: זכרנו את הנהגה אשר נאכל במצרים חנם את הקשאים ואת האבטחים ואת הקציר ואת הבצלים ואת השומים: ועתה נפשנו יבשה אין כל בלתי אלא המן עינינו³:

מלשון התורה בפרשת בהעלותך משתמעת ביקורת חמורה על המתאוננים הללו. הם מכונים "האספסוף אשר בקרבך", והם שהיטו את לבו של שאר העם. הם מואשמים בתאוה, ובקשת האוכל הזכור להם ממצרים מוצגת באופן מעורר גיחוך: האם באמת שכחו את סבלותיהם במצרים והם מתגעגעים לארוחות החינם שם? התורה מגיבה לתלונותיהם בדברי שבח על המן: "והמן כזרע גיד הוא ועינו כעין הבדלח: שטו העם ולקטו וטחנו ברחים או דכו במלכה ובשלו פפורו ועשו אתו עגות ונהיה טעמו כטעם לשד השמן"⁴. מכך משתמע שהמן היה מערך מלכים. אולם מדברי משה בפרשתנו עולה שתלונתם דווקא היתה מוצדקת, שהרי משה מודה שהיו מעונים ורעבים. באשר המן אינו אוכל, אלא בבחינת נשיאת עיניים לשמים. במבט לאחור, אחרי ששמענו את דברי משה בספר דברים, אפשר להבין שפנייתו הנסערת אל ה' בעקבות דברי המתאוננים נבעה כבר אז מכך שבמידה מסוימת הזדהה עם תלונות העם: ויאמר משה אל ה' למה הרעת לעבדך ולמה לא מציתי חן בעיניך לשום את משה כל העם הזה עלי: האנכי הריתי את כל העם הזה אם אנכי ילדתיהו פי תאמר אלי שאהו בחיקך כאשר ישא האמן את הינק על האדמה אשר נשבעת לאבותיו: מאין לי בשר לתת לכל העם הזה פי יבכו עלי לאמר תנה לנו בשר ונאכלה⁵: משה אינו מאשים את העם בתלונותיהם, הוא מתלונן שהושם עליו משא העם, ושאינו לו מאין להשיג להם בשר. משמע – הוא אינו מערער על הדרישה הבסיסית לגיוון התפריט המדברי. ופונה אל ה' מנקודת הסכמה עם העם הבוכים ומתלוננים ומבקשים בשר.

¹ דברים ח, ב-ג

² דברים ח, טז

³ במדבר יא, ד-ו

⁴ במדבר יא, ז-ח

⁵ במדבר יא, יא-יג

המפרשים התקשו בסתירה שבין תיאורי השבח של המן, אלו המפורשים בתורה ואחרים שהוסיפו עליהם חז"ל במדרשיהם כהנה וכהנה, לבין תיאור הגנאי שנשמע מפי משה רבנו. בעוד שמפרשים רבים ניסו לתרץ את פסוקי פרשת עקב באופן שלא תשתמע מהם ביקורת על המן ואהדה לעמדת המתאוננים, חז"ל לא נרתעו מלקבל את הדברים כמות שהם. רבי אמי ורבי אסי הציגו שני הסברים. אחד אמר שסבלם נבע מכך שלא היתה פת בסלם. כלומר, לא יכלו לשמור אוכל מהיום למחר. בכל ערב היה המזווה מתרוקן כליל, ובבוקר שלמחרת היו צריכים לקוות למתנת שמים. הרי זה ענוי וסבל ונסיון גדול לאדם, שמצריך אותו לאמונה גמורה בקדוש-ברוך-הוא, ברמה החורגת מן המצופה מבני אדם. שהרי התורה לא אסרה על שמירת אוכל מהיום למחר בשל החשש לקטנות אמונה, מעבר לדור המדבר. האחר אמר שסבלם נבע מכך שלא ראו את האוכל. אם מפני שהיה "כעין הבדולח", אם מפני שלא היתה זיקה בין המראה לבין הטעם, שהרי ניתן היה לטעום בו טעמים שונים, אך מראהו היה אחד. רב יוסף, שהיה סומא וכפי הנראה העיד מידיעתו האישית, הסביר שאכילה בלא ראייה, אינה מביאה לידי שובע.⁶

המזון אינו רק פתרון לרעב. לו רצה ה' שבני האדם לא יטרחו במזונם ולא ימצאו בו סיפוק מעבר לצרכי הגוף הבסיסיים, יכול היה לברוא אותם כך שיתקיימו מן האויר. או אז, יחסם של בני האדם למזון היה כיוחסם לנשימה, צורך הכרחי אך חסר היבט של תאוה או משמעות תרבותית. לחלופין, אפשר היה לספק לאנושות מזון דמוי - מן שאינו מצריך הכנה ואין לו גם תוצרי לוואי: "לחם אבירים אכל איש" – זה המן שנבלע באברים, הוא מזונם של המלאכים-האבירים.⁷ אולם לשם כך נבראו בעלי חיים – מתחת לאדם, או מלאכים שמעל לאדם. בני אדם נבראו עם מערכת עיכול כפי שהיא מוכרת לנו, ועם צורך בתזונה מורכבת, כך שמלבד הסיפוק של אבות המזון הנחוצים לקיום האנושי, כורכת התזונה גם תרבות חיים שלמה, הן בהכנתה והן באופן צריכתה, הן לגוף והן לנפש, הן בתאוות והן להבדיל בקדושה. כדי שהאדם יוכל למלא את ייעודו, לחבר את הגשמי עם הרוחני. האדמה שנלקח ממנה עם הנשמה שנפח הבורא באפיו.

כל המערכת הזאת נמנעה מדור המדבר למשך ארבעים שנה.

וההסתכלות על המצב הזה היא דו-צדדית. מצד אחד, הרי זו הזדמנות לבני האדם להיות כמלאכים. לחיות רק על פי מוצא פי ה'. לא להזקק כמעט לשום מאמץ סביב האוכל. להתפנות לעבודת ה' בדברים שברוח ולצמצם עד למינימום את הטורח בענייני העולם הזה. לא רק טרחת המזון נחסכה מהם, גם הלבוש והנעליים: שמתוך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה. זהו הצד שהלהיב את המפרשים שראו רק את פן הברכה שבמן ולא הבינו כיצד יכלו המתאוננים להתלונן וכיצד ניתן לקרוא לכך עינוי ונסיון.

מצד אחר, הדרישה והציפיה מבני האדם להיות על-אנושיים היא עצמה אינה אנושית ונחשבת לעינוי ונסיון. לו רצה ה' לבראנו כמלאכים היה יכול לעשות זאת, אלא שאז היו מיותרים בעולם. הרי כבר נבראו מלאכים בתחילת הבריאה, ומה צורך יש בעוד זן של מלאכים ביום הששי? האדם נברא כבריאה שונה מהותית מן המלאך. כיצור משולב מאדמה ונשמת חיים. כמי שמסוגל לדעת את ריבונו ולמרוד בו, כבעל בחירה חופשית, וכמי שנועד לחיות בעולם הזה, לרדות בו ולכבשו. כיבוש העולם אינו רק שליטה חיצונית, כשלטון המדיני

⁶ יומא עד ב

⁷ תהלים עה כה ומדרשים שם.

והכלכלי, אלא גם כיבוש העולמיות, החומריות והגופניות של האדם עצמו. אם אין לאדם גופניות ואין לו תאוה וענין בה, נחסר משהו יסודי מאדמיותו. הוא מוצא מן הסדר הטבעי של המין האנושי, ועל התופעה החריגה הזאת נאמר: "אשר לא ידעת אתה ואבותיך".

היה צורך בהנהגה כזו לשם הכשרת העם לתקופה מסוימת. משה רבנו נזקק לכך בארבעים הימים שבהם היה בהר סיני, אליהו נזקק לכך בחלק מתקופת נבואתו, כשהתקרב לעולם של הר סיני, אולם זו אינה הדרך שמועידה התורה לבני האדם כהנהגה רצויה. אף לא כשאיפה בעולם הזה. יתכן שהמתאוננים התלוננו מעמדה נפשית פסולה, של חשק ותאוה פסולים ועל כך גערה בהם התורה ולקו ונענשו. אולם קיים פן חיובי של התאוה שאליו מתיחס משה רבנו בפרשתנו. אדם שנחסרה ממנו תאוות האכילה מתאוה לתאוה עצמה! החוסר בתאוה הוא ליקוי הנחשב לעינוי. התאוה לא נועדה לדיכוי גמור אלא לשליטה על ידי רוח האדם. להפנייתה לצרכים חיוביים, לעילויה למטרות של קדושה. על העדרה של זו מצר גם משה רבנו בדור המדבר. התיקון לכך יהיה בבוא עם ישראל לארץ ישראל, ארץ נחלי מים עיינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר, ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון, ארץ זית שמן ודבש. ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם! לא תחסר כל בה! ואכלת, ושבעת, וברכת את ה' א-להיך על הארץ הטובה אשר נתן לך.